

Проблеми визнання недійсним значного правочину акціонерного товариства, вчиненого з порушенням встановленого порядку

К. А. КАРЧЕВСЬКИЙ

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових основ підприємницької діяльності
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Встановлення будь-яких обов'язкових правил поведінки (юридичних норм) повинно забезпечуватись належним чином. Як правило, забезпечення належного виконання норм права та захист прав учасників правовідношення досягається через механізм юридичної відповідальності. Разом з цим, до порушника можуть застосуватися передбачені законом наслідки недотримання встановленого порядку здійснення відповідних дій. Так, зокрема, порушення порядку вчинення правочинів тягне за собою їх недійсність (щодо так званих «нікчемних правочинів») і можливість визнання їх недійсними (щодо так званих «заперечних правочинів»).

Зазначене вище буде справедливим й для норм права, що встановлюють порядок вчинення значних правочинів акціонерним товариством (надалі — АТ). Про відповідні способи захисту порушених прав учасників (сторін) значного правочину АТ вказували різні автори. Так, зокрема, на думку Н. Соломатіної до способів захисту в даному випадку слід відносити: стягнення збитків з винних осіб або визнання правочину недійсним. При цьому найбільш розповсюдженим способом є останній [1, 130]. В. Долинська вказує, що недотримання порядку вчинення екстраординарних правочинів (до числа яких відноситься й значний правочин АТ) може тягти за собою такі наслідки, як: 1) визнання правочину недійсним; 2) визнання недійсними рішень органів управління АТ, які входять до процедури вчинення екстраординарного правочину; 3) відшкодування збитків при збереженні дійсності правочину; 4) розірвання договору тощо. При цьому головним є саме недійсність даних правочинів [2, 299-301].

При з'ясуванні правових наслідків невиконання порядку вчинення значного правочину АТ, у тому числі можливості визнання його недійсним, треба виходити з того, що значний правочин є особливим видом цивільного правочину. Тому, розглядаючи це питання слід відразу звернутися до змісту спеціальних нормативних актів. Так, Закон України «Про акціонерні товариства» [3] (надалі — Закон про АТ) у статтях, що безпосередньо закріплюють порядок вчинення значного правочину, взагалі, не передбачає жодних правових наслідків недотримання такого порядку. Для порівняння слід вказати, що згідно ч. 6 ст. 79 Федерального закону РФ «Про акціонерні товариства» [4] (надалі — ФЗ про АТ) значний правочин, що вчинений з порушенням цієї статті, може бути визнаний недійсним. Відповідно до ст. 74 Закону Республіки Казахстан «Про акціонерні товариства» [5] (надалі — ЗРК про АТ) недотримання вимог, передбачених цим Законом при вчиненні значного правочину, тягне за собою визнання правочину недійсним у судовому порядку. Таким чином, у законодавствах країн ближнього зарубіжжя, яким вже відомий інститут значного правочину, прямо передбачаються наслідки

недотримання порядку вчинення значного правочину АТ у вигляді можливості визнання його недійсним. Тому необхідно з'ясувати чи можливо в Україні визнання значного правочину АТ недійсним у разі, коли він був вчинений з порушенням порядку, встановленого законом.

Говорячи про можливість недійсності значного правочину АТ слід вказати таке. Виходячи з того, що Закон про АТ не містить конкретних наслідків порушення порядку вчинення значного правочину АТ, у вітчизняній юридичній літературі наразі вказуються різні точки зору щодо можливих наслідків такого порушення. Так, наприклад, на думку В. Белік, до таких наслідків можна віднести визнання такого правочину недійсним на підставі вимог Цивільного та Господарського кодексів України [6]. Протилежну точку зору висловила Т. Боднар, яка зазначає, що правові наслідки недотримання порядку вчинення значного правочину не передбачені ані Законом про АТ, ані Цивільним кодексом України та зауважує, що «такий підхід законодавця є цілком виправданий, оскільки встановлення можливості визнання правочину недійсним лише на підставі недотримання встановленого порядку прийняття рішення щодо його вчинення або попереднього схвалення може призвести до зловживання цим правом з боку товариства у разі настання для нього невігідних наслідків, пов'язаних з невиконанням або неналежним виконанням умов правочину» [7, 47]. Важко погодитись з останньою позицією, оскільки порядок вчинення значного правочину є одним з тих юридичних механізмів, за допомогою якого захищаються права акціонерів від зловживань з боку виконавчого органу АТ щодо неконтрольованого відчуження значної частини активів товариства. Тому саме відсутність відповідних наслідків недотримання встановленого порядку створює підґрунтя для відповідних зловживань з боку адміністрації АТ.

У даному випадку заслуговує на увагу те, що ст. 74 ЗРК про АТ розповсюджує вимоги щодо наслідків недотримання порядку вчинення значних правочинів також і на правочини із заінтересованістю. Стаття 84 ФЗ про АТ передбачає наслідки недотримання вимог, що ставляться до правочину із заінтересованістю, до яких віднесено можливість визнання такого правочину недійсним за позовом товариства або акціонера (тобто наслідки недотримання порядку вчинення значного правочину та правочину із заінтересованістю є тотожними). Таким чином, можна вести мову про те, що іноземне законодавство побудовано на застосуванні єдиних юридичних наслідків недотримання порядку вчинення значного правочину АТ та правочину АТ із заінтересованістю, що передбачає можливість їх недійсності в разі недотримання встановлених законом процедур для вчинення таких правочинів.

У зв'язку з цим цікавим є те, які наслідки передбачені у вітчизняному законодавстві щодо порушення порядку вчинення правочину АТ із заінтересованістю. Такі наслідки встановлені у ст. 72 Закону про АТ, у якій, зокрема, вказується, що правочин щодо вчинення якого є заінтересованість (надалі — правочин із заінтересованістю) може бути визнаний судом недійсним, якщо особа, яка вчинила правочин, знала або повинна була знати про недотримання зазначених вимог. Таким чином, законодавством України прямо допускається можливість визнання правочину із заінтересованістю недійсним через його оскарження у судовому порядку, тобто такий правочин віднесений законом до числа оспорюваних правочинів.

Оскільки правовий режим значних правочинів та правочинів із заінтересованістю закріплюються в одному розділі XIII Закону про АТ, то цілком можливо вести мову про близький за змістом характер відповідних відносин та, пов'язану з цим можливість застосування за принципом аналогії закону положень, передбачених статтею 72 Закону про АТ щодо правочинів із заінтересованістю до значних правочинів АТ. Про можливість застосування в даному випадку аналогії закону вже вказувалося у науковій літературі [8, 400]. Такий підхід, у цілому, відповідає й змісту сучасного акціонерного права країн ближнього зарубіжжя (про що вже було зазначено вище). Про можливість звернення до суду з позовом про визнання значного правочину АТ непрямо ведеться мова й у Законі про АТ, зокрема, в абз. 4 ч. 3 ст. 42 Закону про АТ в якій ведеться мова про прийняття загальними зборами акціонерів рішення про звернення з позовом у разі недотримання вимог цього Закону при вчиненні значного правочину. Хоча в даному випадку й не вказується про предмет цього позову, логічним є віднесення до останнього саме вимоги про визнання правочину недійсним. Таким чином, на наш погляд, слід припускати можливість недійсності значного правочину АТ.

У даному випадку буде цікавим аналіз першої редакції ФЗ про АТ. Так, положення про можливість оскаржити до суду значний правочин у разі порушення встановлених щодо нього вимог, з'явилося в тексті вказаного закону лише з серпня 2001 р. [9]. До того часу ст. 79 ФЗ про АТ, яка присвячена порядку вчинення значного правочину, також, як і наразі аналогічна за змістом стаття Закону про АТ, не містила жодної вказівки на можливі правові наслідки недотримання відповідного порядку. Разом з цим, ст. 84 ФЗ про АТ раніше встановлювала, як в Україні наразі передбачає ст. 72 Закону про АТ, наслідки недотримання порядку вчинення правочину із заінтересованістю.

У зв'язку з вказаним вище інтерес представляють як судова практика, що формувалася в Росії на основі старої редакції ст. 79 та ст. 84 ФЗ про АТ, так і наукові погляди щодо змісту вказаних норм (особливо — ст. 79) та практики їх застосування. Основним питанням у даному випадку буде питання про те, чи можливо було до серпня 2001 р. визнавати значні правочини недійсними, виходячи з відсутністю прямої норми про це в тексті ФЗ про АТ. Відповідь на це питання може дати певну додаткову інформацію відносно питання про можливість застосування наслідків недійсності значного правочину АТ в нашій країні.

Як з вказаного приводу зазначав М. Марголін, на початок 2001 р. в арбітражних судах РФ був відсутній єдиний підхід щодо оцінки вчинених АТ значних правочинів з точки зору їх нікчемності або оспорюваності. Автор, здійснивши аналіз понад 100 постанов касаційної інстанції федеральних арбітражних судів, вказує, що окремі Федеральні арбітражні суди (надалі — ФАС) (зокрема, Північно-Західного, Центрального Уральського округу тощо), розглядають значні правочини як нікчемні, в інших округах (зокрема, в Московському) значні правочини в певних випадках розглядаються як нікчемні, а в інших — як оспорювані правочини. При цьому, правочини із заінтересованістю, не зважаючи на норму ст. 84 ФЗ про АТ, згідно якої на той час було передбачено, що правочин із заінтересованістю, вчинений з порушенням встановлених вимог, може бути визнаний недійсним за позовом акціонера або товариства, розглядався і як нікчемний (ФАС Центрального, Північно-Сибірського, Волго-Вятського округів), і як

оспорюваний (ФАС Уральського, Північно-Західного, Поволжського округу тощо) або в окремих випадках, як нікчемний, а в окремих — як оспорюваний правочин (ФАС Московського округу). При цьому на початок 2001 р. Вищий Арбітражний Суд РФ (надалі — ВАС РФ) офіційно не висловився на користь жодної з позицій, хоча в окремих постановках схилився до визнання значного правочину саме нікчемним, а правочину із заінтересованістю — оспорюваним [10, 30]. Таким чином, до серпня 2001 р. у РФ питання про можливість чи неможливість визнання значних правочинів АТ недійсними навіть не підіймалося. Основна проблема полягала в площині тобто, до яких недійсних правочинів треба відносити значний правочин, вчинений з порушенням встановлених вимог: до нікчемних або оспорюваних.

У зв'язку з вищезазначеним інтерес у цьому випадку становлять норми Цивільного кодексу Російської Федерації (надалі — ЦК РФ) [11], які присвячені загальним засадам нікчемності або оспорюваності правочинів. Так, основною нормою в даному випадку є ст. 168 ЦК РФ, згідно з якою правочин, що не відповідає вимогам закону або інших нормативних актів, є нікчемним, якщо закон не передбачає, що такий правочин є оспорюваним або не передбачає інших наслідків порушення. Таким чином, при вирішенні питання про нікчемність правочину можна виходити з двох основних моментів: 1) чи відповідає правочин встановленим законом вимогам (у тому числі щодо змісту, суб'єктного складу, порядку вчинення тощо); 2) чи не встановлені законом наслідки у вигляді оспорюваності правочину або інші відповідні наслідки.

В Україні наразі діє дещо інше правило. Так, згідно ч. 2 ст. 215 Цивільного кодексу України (надалі — ЦК України) [12], недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). Відповідно до ч. 3 ст. 215 ЦК України якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин). Таким чином, про нікчемність правочину повинно бути зазначено в самому законі (дивись, наприклад, ч. 1 ст. 224 ЦК України щодо правочину, вчиненого без дозволу органу опіки або піклування; ч. 2 ст. 228 ЦК України щодо нікчемності правочину, що порушує публічний порядок тощо).

На основі зазначеного вище можна дійти до висновку про те, що станом на початок 2001 року, виходячи зі змісту ст. 168 ЦК РФ та ст. 79 ФЗ про АТ у Росії значний правочин, вчинений з порушенням передбаченого законом порядку, дійсно можна було розглядати як нікчемний, із застосуванням всіх наслідків, встановлених законом щодо нікчемного правочину. Це було пов'язано з тим, що ст. 79 ФЗ про АТ на той час не передбачала можливостей оскарження значного правочину до суду, а саме: порушення встановленого законом порядку вчинення значного правочину можна було розглядати як невідповідність правочину вимогам закону. На відміну від Росії, зміст ст. 215 ЦК України не дає можливості визнавати значний правочин АТ, вчинений з порушенням порядку його вчинення нікчемним, оскільки його недійсність законом (у тому числі ЦК України та Законом про АТ) наразі прямо не встановлюється.

Разом з тим, відсутність у законі (зокрема, в Законі про АТ) вказівки на наслідки недотримання встановленого порядку вчинення значного правочину не

є перешкодою для можливого визнання правочину недійсним за позовом відповідного суб'єкту, якщо останні будуть заперечувати дійсність правочину на підставах, встановлених законом (ч. 3 ст. 215 ЦК України). Ще раз наголосимо, що це буде можливо за принципом аналогії закону, відповідно до порядку, передбаченого Законом про АТ щодо правочинів із заінтересованістю та згідно передбаченої абз. 4 ч. 3 ст. 42 Закону про АТ можливості прийняття загальними зборами акціонерів рішення про звернення до суду з позовом у разі недотримання вимог цього Закону при вчиненні значного правочину.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Соломатина Н. Н. Крупные сделки хозяйственных обществ: минимизация правовых рисков // Вестник Воронежского гос. ун-та. Серия Право. — 2007. — № 1. — С. 120-131.

2. Долинская В. В. Акционерное право: основные положения и тенденции. Монография / В. В. Долинская. — М. : Волтерс Клувер, 2006. — 736 с.

3. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. № 514-VI. — Режим доступу: [Електронний ресурс] : — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=514-17>.

4. Об акционерных обществах: Федеральный Закон РФ № 208-ФЗ от 26.12.1995 г. [Електронний ресурс] : — Режим доступу: <http://www.consultant.ru/popular/stock-comp>.

5. Об акционерных обществах: Закон Республики Казахстан № 415-2 от 13.05.2003 г. [Електронний ресурс] : — Режим доступу: <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=02807&ogl=04007&og=1>.

6. Белік В. Укладання значних правочинів акціонерним товариством. Особливості за Законом України «Про акціонерні товариства» [Електронний ресурс] : Режим доступу: <http://www.fargo.com.ua/ru/articles/2009/1/print/SID=a4f10e1e3073a82d6f9a25e8a4aa8b3b>.

7. Боднар Т. Значні правочини акціонерних товариств // Юридична Україна. — 2009. — № 1. — С. 43-48.

8. Виговський О. І. Новели акціонерного законодавства: науково-практичний коментар до Закону України «Про акціонерні товариства» / О. І. Виговський. — К.: Юстініан, 2009. — 880 с.

9. Електронна правова система «Консультант плюс» [Електронний ресурс] : Режим доступу: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgireq=doc;base=LAW;n=95580;fld=134;dst=4294967295;from=23189-900>.

10. Марголин М. А. Недействительные крупные сделки и сделки с участием заинтересованных лиц // Законодательство. — № 3. — 2001 г. — С. 26-34.

11. Гражданский кодекс РФ от 30 ноября 1994 г. По состоянию на 1 июля 2010 г. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://base.garant.ru/10164072.html>.

12. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. станом на 1 липня. 2010 р. [Електронний ресурс] : — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>.

Карчевський К. А. Проблеми визнання недійсним значного правочину акціонерного товариства, вчиненого з порушенням встановленого порядку

Анотація. У статті з'ясується питання про можливість визнання недійсним значного правочину акціонерного товариства, вчиненого з порушенням встановленого порядку; порівнюються цивільне та акціонерне законодавство України, Російської Федерації та Республіки Казахстан, що пов'язане з недійсністю цивільних та значних правочинів.

Ключові слова: правочин, акціонерне товариство, порядок.

Карчевский К. А. Проблемы признания недействительной крупной сделки акционерного общества, совершенной с нарушением установленного порядка

***Аннотация.** В статье выясняется вопрос о возможности признания недействительной крупной сделки акционерного общества, совершенной с нарушением установленного порядка; сравнивается гражданское и акционерное законодательство Украины, Российской Федерации и Республики Казахстан, связанное с недействительностью гражданских и крупных сделок.*

***Ключевые слова:** сделка, акционерное общество, порядок.*

Karchevsky K. The problem of a recognition of void large deal of the joint-stock company accomplished with infringement of the installed order

***Annotation.** The question on the possibility of a recognition of void large deal of the joint-stock company accomplished with infringement of the installed order is found out; the civil and joint-stock legislation of Ukraine, the Russian Federation and the Republic Kazakhstan, connected with invalidity of civil and large deals is compared.*

***Key words:** a deal, joint stock company, procedure.*

Стаття надійшла до редакції 21.10.2010.